

HIGIENE I SALUBRITAT A LA TARRAGONA DEL TOMBAR EL SEGLE (S. XIX-XX): ALGUNS ASPECTES

Josep M. SABATE i BOSCH

Julio QUILEZ MATA

Jesús SABATE i FORT

La higiene i la salubritat d'una ciutat tenen molt a veure amb l'urbanisme, de manera que, sovint, la millora d'aquelles depèn de qualsevol reforma del plànol de la ciutat per petita i insignificant que sigui. Tarragona, com tota ciutat amb arrels romanes i medievals, té una configuració urbana, sobretot pel que fa al casc antic -Part Alta-, que s'ha mantingut gairebé sense canvis fins els nostres dies i això ha influït durant molt de temps en les condicions higièniques i en la salubritat dels seus habitants.

D'antuvi i de sempre un dels elements bàsics i fonamentals d'una bona higiene urbana ha estat l'aigua: sobradament coneguda és la situació deficitària de la ciutat que obligà als romans a construir aqüeductes per l'abastament de la mateixa; aquesta mancança s'arrossegà encara fins el segle XIX, tot i que, primer l'arquebisbe "urbanista" Sanyán, i després un altre arquebisbe, Armanyà, aplegaran llurs esforços i llur esperit "il·lustrat" per a dotar d'aigua potable la ciutat.

Amb tot, el caracter levític i la mateixa estructura urbanística de la ciutat semblen no aparellar-se amb alguns dels aspectes higiènics que propagava la Il·lustració del Set-cents, de manera que induïts per la desproporcionada presència de l'element religiós -la Tarragona "gran convent"- els tarragonins podien estar convençuts de que aquest món és una estació de trànsit en la que s'ha de patir molt per a guanyar la glòria de la vida eterna, essent per tant una beneiteria voler millorar les condicions de vida temporal, si ha d'ésser en perjudici del descans etern.

Aquesta fou, sense dubte, una de les raons per les quals els nostres avantpassats no tingueren massa pressa per a millorar, transformar i higienitzar la ciutat, fins que ben entrat el segle XX, aquest poble humil, pacient i sofert, comença a tenir fe en la ciència introduint en el seu vocabulari mots com "microbi", "infeccions" i "desinfeccions", arraconant la cultura del "tirar les cartes", els "curanderos" i les "bruixes", un poble que ja conceixia allò de que la netedat és mitja vida, que el sol dóna vida a plantes i persones i que l'aire purifica l'atmosfera que per força ha de respirar; d'aquí la necessitat d'aire potable, de llum solar i d'aire suau i pur i

d'aquí, però, que s'ensopegués encara amb la mateixa estructura urbanística de la Part Alta que ben poc afavoria qualsevol millora higiènica, per deficiència d'aigua, de sol i d'aire.

L'estructura urbanística de la Part Alta tarragonina estava conformada per allotjar una població essencialment agrícola, ramadera o pescadora, que no sentia la necessitat d'uns carrers amples on entrés el sol i circulés l'aire, perquè de sobres ja s'assolejava i s'airejava en el camp o en la mar, on possiblement passava tot el dia. Altrament l'amplada d'alguns carrers i places no responia ni de bon tros a la idea de servir com pulmó de la població l'exemple ens el donen avui carrers com el que comunica els de Santa Anna i Natzaret -Antics Jutjats-, Gay, carreró de la Palma, carreró de la Rosa, carreró de Sant Magí, Civaderia, Mosques ... amb amplades que van dels dos als quatre metres, i places com les de Rovellat, de Ripoll, de Sant Miquel, dels Angels, de l'Oli, etc., amb una superfície de gairebé poc més de quatre metres quadrats.

L'índex de mortalitat de Tarragona l'any 1917 era de 22,56 per mil, amb una mitjana durant els darrers cinc anys de 21,35 per mil, quan d'altres ciutats de similars característiques havien aconseguit rebaixar l'índex de 18 per mil a 12 en el mateix període.

Quant a la morbiditat, aquesta venia accentuada per "l'endèmia tífica, colibacil·lògica i febres malines" (sic) que constantment patia la població; per la manca de rigor a l'hora d'establir i de fer complir els preceptes més rudimentaris de la sanitat, entre els que cal destacar, per exemple, l'obligació de desinfectar les comunes abans de permetre que es reguessin les verdures i fruites que s'acostumen a menjar crues; la desinfecció i la neteja dels dipòsits d'aigua de les cases, molts dels quals ni tan sols estaven tapats i es trobaven "al aire lliure" (sic); la prohibició absoluta de passejar les cabres per dins de la població; la vigilància de les quadres de tota mena pels veterinaris municipals, extremant-la a l'escorxador, i obligant als tocinaires a fer allí els embotits, destinant-los-hi un lloc adequat; no permetent l'existència dels focus d'immundícia i pestilència que hi havia en diferents indrets i solars de la ciutat; tenint cura de les clavegueres perquè no s'embussessin i vigilant les seves pendents, aixó com els baixants d'aigua de les cases perquè es netegessin les clavegueres quan plougués, etc.

Ajuda a entendre aquesta situació deficitària un plet de l'Ajuntament encetat ja pels voltants de l'any 1890 motivat per l'ordre de tancament d'un rentador públic propietat de Juan Cabezas i d'altres socis i conegut com a "rentador de santa Clara" per la seva localització ben propera a dit convent de monges. L'ordre de tancament responia a un dictamen de la Junta de Sanitat del 16 de juny de 1890, però el propietari va recórrer aquest dictamen, de manera que el governador civil reclama de l'Ajuntament amb escrit datat el 27 de gener de 1892 les raons del tancament; la resposta de l'autoritat municipal no es fa esperar, puix que dos dies després, o sia el 24 de gener de 1892, es comunica al governador civil que en

l'esmentat rentador es feien servir "aguas sucias provenientes de cloacas" i s'argumenten a la menuda les circumstàncies que condicionen la falta d'higiene i salubritat del rentador.

"Las aguas que vierten en los lavaderos del Sr. Cabeza y Cia. proceden de las aguas que se recogen en las cloacas..."

Una que empieza por la calle del Portal del Carro, arco de S. Lorenzo, Merceria, S. Pedro y Estuvas, Cuyraterias, Ventallols, Plaza del Rey, calle de Pilatos, paseo S. Antonio hasta el repartidor que tiene establecido antes de llegar a los lavaderos.

Otra de las cloacas ... empieza por la plaza de S. Juan, Escribanias viejas, llano de la Catedral, Plaza de las Coles, calle Mayor, donde recoge las aguas sobrantes de las fuentes públicas, calle Cuiraterias donde empalma con la mencionada anteriormente ... el repartidor cuya disposición permite a voluntad dirigir el agua al deposito que sirve para alimentar los lavaderos o al conducto que las conduce al deposito para el riego.

La longitud total de estas cloacas es aproximadamente de 800 metros existiendo pocas casas relativamente que tengan agua potable para los usos domésticos debiendo acudir a las fuentes públicas para dicho servicio por lo que puede afirmarse que solo recoge las aguas sucias resultantes del uso doméstico que se hace de las aguas de la fuente pública. Todas las casas que poseen agua potable tienen su correspondiente lavadero, cuyas aguas van á parar á las antes dichas cloacas, recogen también los sobrantes de las fuentes públicas pero atendida la escasez de aguas de que está dotada nuestra Ciudad es fácil comprender lo ilusorio de que estas aguas puedan servir para los lavaderos en cuestión además como no existe ninguna conducción especial para ellas sino que se mezclan con las sucias de aquí que al llegar al depósito de los lavaderos está toda ella bajo las mismas condiciones" (sic).

En la documentació d'aquest expedient hi ha també una certificació de l'arquitecte municipal, Pablo Monguió, que assenyala en la demarcació de la segona claveguera una sola font pública, situada a la plaça del Rei, de la que s'aprofiten les sobres per a l'abeurador del passeig de Santa Clara -carretera de Tarragona a Barcelona-; en canvi en el recorregut de la primera claveguera ens trobem amb una font i el corresponent abeurador a la plaça de Sant Joan i les fonts de la plaça de les Coles.

A partir d'aquí es creuaran un seguit de documents entre propietari, Govern civil i Ajuntament que no faran sinó allargar el plet perquè, mentre el propietari sols tracta de defensar els seus interessos particulars, en canvi Govern civil i Ajuntament, amb l'enfrontament de competències, trobaran més d'un entrebanc

a l'hora d'intentar aplicar la llei en benefici de tota la comunitat. Amb tot, cadascun dels documents aporta alguna dada que ens ajuda a engrandir la informació sobre el rentador i sobre les condicions higièniques de la ciutat. En aquest sentit l'article 72 de la Llei Municipal, d'acord amb una Reial Ordre del 26 de maig de 1880, deixava ben clar que eren competència de l'Ajuntament la policia urbana i la neteja, higiene i salubritat del poble, motius més que suficients, segons el parer de l'alcalde constitucional, Conrado Soler y Salvador, per a rebutjar qualsevulla indemnització als propietaris dels rentadors proposada pel governador civil pel definitiu tancament dels mateixos "previa la indemnización que corresponde a los propietarios"; l'Ajuntament creu que: "esta Alcaldía no puede conformarse con esta resolución que considera, dicho sea con el debido respeto, altamente injusta e ilegal ... semejante indemnización es improcedente en absoluto y hasta encierra un principio de inmoralidad, contra el que se rebela todo buen criterio...".

L'afer arribarà fins el Tribunal contenciós-administratiu, però abans encara Juan Cabeza havia presentat un nou recurs amb data del 16 de desembre de 1893 degut a la reiteració per part de l'Ajuntament de tancar els rentadors "... sitios en el angulo que forma el paseo de San Antonio con la carretera de Barcelona..." perquè "las aguas que se utilizan para la limpieza de ropas y otros objetos en los lavaderos de referencia son sucias o impropias para el objeto a que se destinan y por consiguiente insanas y dañinas a la salubridad general e higiene del vecindario..." i "... el desarrollo de los micro-organismos y gérmenes de toda clase de epidemias..."; el 20 de juliol de 1893 l'alcaldia remet una carta a Juan Cabeza prohibint utilitzar els rentadors "en el termino de tercero dia" i el 28 del mateix mes i any ratifica la disposició amb l'afegitó de que es tapi amb "una bóveda el depósito de aguas sucias que existe en una finca ... procedentes de los lavaderos ...".

El problema en qüestió venia agreujat perquè "los lavaderos de que se trata han pertenecido en otra época al Ayunt^o de Tarragona, hasta que fueron enagenados ..." i perquè un dels propietaris que formaven companyia amb Juan Cabeza, concretament Gabriel Ballester, era de difícil localització i tenia un càrrec important "... se halla con frecuencia en Madrid por ... su cargo de Diputado á Cortes".

Efectivament, a partir del 3 de gener de 1856 l'"Administración de Bienes Nacionales" havia adjudicat l'esmentat rentador que abans era del "caudal de propios" a Domingo Alberich amb el "gravamen" o les servituds corresponents puix que d'ençà l'any 1839 es prenia l'aigua des d'un "receptáculo establecido debajo de la Carcel pública" per a, paradoxalment, "fomentar el arbolado público que tanto contribuye al ornato y salubridad de toda la población" regant els arbres de la carretera de Barcelona amb les aigües del dipòsit tots els dissabtes i perquè la venda del rentador a Alberich no havia cancel·lat el dret de l'Ajuntament "con la correspondiente servitud de agua".

Per a entendre tot això no podem deixar de racó en cap moment l'escassetesa d'aigua que fins fa ben poc ha patit la ciutat.

Serà, però, ja entrat el segle XX -1918- quan des de l'Ajuntament un regidor, el Dr. Angel Rabadà, presentarà, com a solució a aquests greus problemes, una moció sobre reforma i higienització de la Part Alta de Tarragona; el projecte s'havia d'anar desenrotllant a mida de les forces de l'Ajuntament, consignant en els pressupostos una quantitat anyal mínima de 10.000 pessetes, "doncs que en virtut de la R.O. de l'ex-ministre d'Hisenda Sr. Ventosa i Calvell, es permet obtenir nous ingressos basats precisament en els beneficis que reporten als propietaris les millores fetes pels Ajuntaments".

El rentador de Santa Clara acaba desapareixent després de 1894, si més no, malgrat el projecte del Dr. Angel Rabadà, l'estructura urbanística de la Part Alta de Tarragona i les seves condicions higièniques variaren ben poc en el decurs de la primera meitat del segle XX; encara entrat el segle les clavegueres eren poques, estretes i sovint estaven embussades; moltes cases tenien uns dipòsits de comuna que calia buidar-los i d'aquesta feina se'n cuidava la pagesia que ho aprofitava per adobar les plantes que, amb aquell suc, agafaven un verd tendre, delicat, brillant, seràfic. Les ordenances obligaven a fer-ho durant la nit i quan apuntava l'alba tot havia d'estar donat i beneït: la higiene era la higiene!

De vegades, entre la freda seriositat i el rigor de l'estudi històric més "científic" apareix la prodigiosa clariana d'un conte real o la petita història -història al capdavant- que sols arriba al nivell de l'anècdota, però que també ens porta l'alenada d'aire fresc, igualment necessari per la "salubritat" de la investigació. Així és com, en esbrinar les tasques d'aquests merdissers o merdissaires al marge dels factors higiènics, hem recuperat a través de la tradició oral alguna d'aquestes petites i simpàtiques històries que no podem deixar de transcriure.

"Fou en la nit meravellosa de reis que el gran de Cal Valent, secardí i llarg, amb un cap -que sempre el va tenir- blanc com l'argent, i el mosso, petitó com un tap de barral i rabassut, que de renom li deien el Ros perquè ho era, en la negror d'aquella nit llarga i densa, bé haurien pogut passar pels dos primers dels "reixus"; només faltava el Negre, però la mula -una reial mulassa que es girava pel nom de "Castanya"- era d'un color castany tan fosc que es confonia amb la nit. Així el trio quedava, si més no, dissimuladament complet.

Havien carregat els 12 barrals de suc ben travats i lligats dalt del carro. El Ros menava pel morral la dòcil i mansa mula pel carrer de l'Abat per girar cap el carrer Major quan, amb la claror de l'espelma del fanal del carro i la mitja resplendor blavenca del llum de gas del cantó, pogueren entreveure les joguines que hi havia en dos balconets baixos -que

encara hi són- de dues cases diferents. L'un estava atapeït de paquets presidits per una nina de les més cares, no era pas com les d'ara que ploren, dormen, caminen, fan pipí i diuen papa i mama, però Déu n'hi do, de porcellana, perruca rossa i vestideta a la moda. A l'altre balconet ... ai, Déu meu, tot era misèria, quatre foteses i una nina també, d'aquelles que diuen "pepes de deu" perquè valien deu cèntims; eren gairebé una burla, barroeres, de cartró, mal pintades i més mal vestides encara.

Llavors, la mula parà i els merdissers començaren l'operació de transbord: amb dos bots el Valent pujà per sobre dels barrals mentre que el Ros maniobrava amb la mula. Deixaren la "pepa de deu" al balconet de la casa de l'abundància i la nina maca, bufona i preciosa la col·locaren al balconet pobrissó.

En aquell precís moment se sentiren uns crits d'infant plens de joia i alegria: "... Mama, mama! ... L'he vist, l'he vist! ... Era el Rei Blanc!".

La mula arrencà gairebé al trot carrer Major avall. Al cel encara hi quedava la darrera estrella, tintinejant, fent-los-hi l'ullet, com una còmplice satisfeta i complaent d'aquella malifeta.

A ben segur que la nena va quedar convençuda que eren els Reis -el seu Rei Blanc- els que portaven les joguines. Pels pares, però, la cosa es posava més difícil: només podia ser un miracle. Al capdavall, en aquella nit plena de prodigis, tot era possible, fins i tot que la nina caiguda del cel l'haguessin portat uns veritables reis màgics, celestials, portentosos. El que mai no podien imaginar és que els Reis fossin merdissers traficants de comunes corrompudes" (Segons versió original de Josep Bofarull i Guinovart, de la nissaga tarragonina de Cal Valent).

Una miqueta posterior a aquesta "història" correspon un fet que es donà també pel mateix indret tot just acabada la guerra civil. Uns merdissaires similars complien amb la seva tasca quan una parella de números de la Guardia Civil, que en la foscor de la nit feia la seva ronda de vigilància, els hi donà l'"alto" i el "quien vive". Els pobres merdissaires, emmascarats per la brutícia i esporuguits davant la presència dels dos "civils" que els apuntaven amb llurs fusells, respongueren al "quien vive" amb català castellanitzat "unos comunistas". Ja us podeu imaginar que tot seguit foren emmanillats i anaren a parar al calabós de la presó provincial on després d'un breu interrogatori s'esclarí l'embolic lingüístic.

Si ens hem permès la llicència d'afegir aquestes dues petites anècdotes reals i viscudes ha estat tan sols amb la intenció d'il·lustrar literàriament la no menys realitat de l'estat higiènic i sanitari de la Part Alta tarragonina en un temps no massa allunyat dels nostres dies.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

A.H.A.T. Administració de les aigües. núm. 77. Armari de la Mitra

A.H.T.A. Aguas de Tarragona. núm. 75. Armari de la Mitra

A.H.M.T. Registro de Sanidad. núm. 3. 1892.

A.H.M.T. Registro de Sanidad. núm. 7. 1916.

BOFARULL I GUINOVART, Josep. Història oral. Tarragona, 1995.

RABADA, Angel. Moció sobre reforma i higienització de la Part Alta de Tarragona. Estampa de Francesc Sagrañes. Tarragona, 1918.

TORT MITJANS, Francisco. Biografía histórica de Francisco Armanyá Font O.S.A. Obispo de Lugo, Arzobispo de Tarragona (1718-1803). Presentación de A. Ferrer Pi. Imprenta Socitra de Barcelona. Vilanova y la Geltrú, 1967.